

SESİN YOLCULUĞU: İBRAHİM ENİS'İN ÇALIŞMALARINDA GELENEKSEL VE MODERN FONETİK YAKLAŞIMLAR

THE JOURNEY OF SOUND: TRADITIONAL AND MODERN PHONETIC APPROACHES IN THE WORKS OF İBRAHİM ANIS

Mahmut BİLİCİ

Doktora Öğrencisi, Ankara
Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Arap Dili ve Belagati
Bölümü, Ankara, Türkiye

PhD Candidate, Ankara University,
Institute of Social Sciences,
Department of Arabic Language and
Rhetoric/Ankara, Türkiye

ORCID: 0000-0001-5330-3601

Email: mahmut.bilici@asbu.edu.tr

Geliş Tarihi/Submitted:

10.06.2025

Kabul Tarihi/Accepted:

6.08.2025

Anahtar Kelimeler:

Arap Dili, Ses, Sesbilim, Fonetik,
İbrahim Enis.

Keywords:

Arabic Language, Phono, Phonetics,
Phonology, Ibrahim Enis

Kaynak gösterme/Citation:

Bilici, M. (2025). Sesin yolculuğu,
İbrahim Enis'in çalışmalarında
geleneksel ve modern fonetik
yaklaşımlar. *World Language Studies*,
5(2), 165-189.

Öz

Sesbilim (fonetik), dillerin ses yapısını inceleyen temel dilbilim disiplinlerinden biri olarak, Arap dilinde köklü bir geçmişe sahiptir. Bu alan, İslam öncesi dönemden itibaren gelişim göstermiş ve özellikle Kûfe, Basra ve Bağdat gibi önemli dil ekolleri aracılığıyla sistematik bir yapıya kavuşmuştur. Arap sesbilimi, geleneksel olarak harflerin mahreçleri (çıkış yerleri), sıfatları (nitelikleri) ve telaffuz kuralları üzerine yoğunlaşmış, zamanla bu birikim modern sesbilim yaklaşımlarıyla zenginleştirilmiştir. 20. yüzyılda Batı merkezli modern dilbilim yöntemlerinin Arapçaya uygulanmasıyla, Arap sesbilimi yeniden yorumlanmaya başlanmıştır. Bu süreçte, Mısırlı dilbilimci İbrahim Enis, Arap dilinin fonetik yönüne dair yaptığı kapsamlı çalışmalarla dikkat çekmiş ve alana önemli katkılar sunmuştur. Bu makale, İbrahim Enis'in sesbilim ile ilgili görüşlerini hem klasik Arap sesbilimi perspektifinden hem de modern fonetik teorileri bağlamında ele almaktadır. Enis'in çalışmaları, özellikle harflerin mahreçleri ve sıfatları üzerine yaptığı detaylı analizlerle öne çıkmaktadır. O, geleneksel yaklaşımları modern fonetik terminolojiyle yeniden değerlendirmiş; seslerin üretim (artikülasyon) ve algılanma (persepsiyon) süreçlerini bilimsel bir çerçevede açıklamaya çalışmıştır. Böylece, geleneksel Arap gramerinin sınırlarını aşarak daha evrensel ve karşılaştırmalı bir sesbilim yaklaşımı ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Enis'in katkıları yalnızca Arap sesbilimini geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda bu alandaki metodolojik yaklaşımlara da önemli bir zenginlik katmıştır. Makale, Arap sesbilimi çalışmalarının geçmişten günümüze uzanan evrimini anlamaya katkı sağlamayı amaçlamakta ve Enis'in dilbilimsel mirasını çağdaş araştırmalarla ilişkilendirmektedir.

Abstract

Phonetics, as a core linguistic discipline that examines the sound structure of languages, has a deep-rooted history in the Arabic language. This field has developed since the pre-Islamic period and gradually attained a systematic structure, particularly through influential linguistic schools such as Kufa, Basra, and Baghdad. Traditional Arabic phonetics has mainly focused on the articulation points (*makhārij*) of letters, their attributes (*şifāt*), and pronunciation rules. Over time, this accumulated knowledge has been enriched by modern phonetic approaches. In the 20th century, with the introduction of Western-based linguistic methodologies into Arabic studies, Arabic phonetics began to be reinterpreted through a modern lens. Within this context, the Egyptian linguist Ibrahim Anis drew attention with his comprehensive studies on the phonetic aspects of the Arabic language and made significant contributions to the field. This article explores Anis's views on phonetics from both the perspective of classical Arabic phonetic tradition and the framework of modern phonetic theories. His work stands out particularly for its detailed analyses of the articulation points and phonetic features of letters. Anis reevaluated traditional approaches through the terminology and methodology of modern phonetics and sought to explain the processes of sound production (articulation) and perception within a scientific framework. In doing so, he transcended the limits of traditional Arabic grammar and presented a more universal and comparative approach to phonetics. In this regard, Anis's contributions not only advanced Arabic phonetics but also added substantial methodological richness to the field. This article aims to contribute to the understanding of the historical evolution of Arabic phonetic studies and to link Anis's linguistic legacy with contemporary research.

1. GİRİŞ

Ses araştırmalarını modern dil ve sesbilim yöntemlerine göre Arapçaya uyarlayarak kapsamlı bir şekilde ele alan İbrahim Enis (Abduttevvâb, 1997, s. 19), Arapça kaleme alınmış ilk sesbilim kitabı olan *el-Aşvâtu'l-Luğaviyye*'nin yazarıdır (Hasen' Arif, 2013, s. 62) Enis bu alana değininceye kadar, yani 20. yüzyılın ikinci yarısının başlarına dek, Arap dilbilimciler arasında onun dışında klasik ve modern dil anlayışlarını bir arada sunarak göstergebilim ve sesbilim alanlarını Arapça bağlamında tanıtan başka bir isim bulunmamaktaydı (Ġalfân, 2006, s. 171).

Klasik Arapça kaynaklarla modern Batı literatürünü inceleyen Enis, bu iki bilgi alanı arasında karşılaştırmalar yapmış; klasik Arap dilbilimcilerin görüşlerine yer vererek modern Arap dilbilimi araştırmalarının temellerini atmıştır. Bununla birlikte, bu alanda kadim âlimlerin önceliğini vurgulamayı da ihmal etmemiştir (Bekkûş el-Hâşimi, 2004, s. 32) Yine de araştırmalarında kullandığı kaynaklara karşı yaklaşımı her zaman temkinli ve eleştirel bir tutum içermiştir (Bilici, 2018, s. 17). Makale; giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır:

1. Modern Dilbilimde Fonetik ve Fonolojinin Yeri ve Arap Dilindeki Uygulamaları:

Bu bölümde sesbilim ile sesbilgisi arasındaki farklar açıklanmakta, fonetik ve fonolojinin temel kavramları tanıtılmakta ve Arap dilinde sesbilimin tarihsel gelişimi özetlenmektedir. Ayrıca, Batı sesbilim teorilerinin Arap diline etkileri değerlendirilmekte, bu bağlamda fonetik sınıflandırmalar, artikülasyon bölgeleri ve ses türleri üzerinde durulmaktadır.

2. İbrahim Enis'in Katkılarıyla Arap Sesbiliminin Modernleşme Süreci:

Bu bölümde Enis'in klasik kaynaklara dayanan analizleri ve modern yöntemlerle geliştirdiği yaklaşımlar incelenmektedir. Enis'in, sesleri incelerken sadece mahreç bilgisine dayanmadığı, aynı zamanda seslerin titreşim özellikleri, hava akışı, sesli-sessiz ayrımı gibi teknik detaylara da dikkat çektiği gösterilmektedir. Onun, seslerin üretim süreciyle ilgili çizdiği şematik yapı, klasik yaklaşımlardan farklılık göstermekte ve daha sistematik bir anlayış sunmaktadır.

3. Ses Özelliklerinin Tanımlanmasında Kadim Ulema ile İbrahim Enis Arasındaki Yaklaşım Farklılıkları:

Bu bölümde, Enis'in harf sıfatları konusundaki görüşleri, geleneksel Arap dil âlimlerinin yaklaşımlarıyla karşılaştırılmaktadır. Özellikle, "şiddet", "cehr", "istifâle" gibi klasik terimlerin Enis tarafından nasıl yeniden tanımlandığı ve bu tanımların modern fonetikle ne ölçüde örtüştüğü tartışılmaktadır.

Böylece hem benzerlikler hem de yöntemsel ayrılıklar ortaya konmakta, Enis'in sesbilim anlayışının özgün yönleri vurgulanmaktadır.

2. MODERN DİLBİLİMDE FONETİK VE FONOLOJİNİN YERİ VE ARAP DİLİNDEKİ UYGULAMALARI

Dilbilim, genel olarak dili, özelde ise doğal dilleri; yapıları, işleyişleri ve süreçteki değişimleri kendine özgü yöntemlerle inceleyen bir bilim dalıdır (Vardar, 2002, s. 73). Bu nedenle, dilbilimin farklı bakış açılarından birçok alt disiplini vardır. Bu disiplinler arasında fonetik *ilmu 'l-asvâti 'l-luğaviyye* (Abduttevvâb, 1997, s. 11) ve fonoloji *ilmu vezâifi 'l-asvâti 'l-luğaviyye* (Hâdî, 2011, s. 27) önemli iki alt disiplindir.

Herhangi bir bilim dalında kavramların karışması veya bir kavram için birden fazla ifadenin kullanılması, o bilim dalının henüz oluşum aşamasında olduğunu gösterir (İnce, 2005, s. 2). Fonetik ve fonoloji birbirleriyle ilişkili olmakla birlikte, farklı amaç ve hedeflere sahiptir. Fonetik, dilde kullanılan seslerin fiziksel, akustik ve anatomik özelliklerini yalın biçimde betimlemeyi amaçlar; zihinsel kural tabanlı süreçlerden ziyade artikülasyon düzeyindeki süreçleri inceler. Fonoloji ise, seslerin o dildeki işlevlerini, dizisel ve dizimsel organizasyonlarını belirleyerek ses değişim kurallarını inceler (Vardar, 2002, s. 167). Her iki disiplin de insan dili sesleriyle ilgilenir de amaç ve kapsamı farklıdır; bu nedenle onları birbirinden ayırmak bazen güçtür (Vardar, 2002, s. 169). Karışıklıkları önlemek için bu iki disiplin kısaca açıklanacaktır.

2.1. SESBİLGİSİ / FONETİK

Fonetik, dilbilimin bir alt dalı olarak dillerdeki konuşma seslerini işlevlerinden bağımsız inceleyen bilimdir (Vardar, 2002, s. 166). Seslerin somut gerçekliği, üretimi, iletimi ve algılanması yönünden ele alınır (Vardar, 2002, s. 168). Artikülasyon noktaları (*meḥâric*) ve biçimleri (*şifât*) açısından detaylı inceleme yapar. “Sesbilgisi” olarak çevrilen fonetik terimi, insan sesi anlamındaki “fon” kelimesinden türemiştir (el-Hûlî, 1982, s. 5). Arapça literatürde sıkça *İlmü 'l-Aşvât*, *İlmüş-Şavtiyyât*, *İlmü 'l-Aşvâti 'l-Luğaviyye* ve *el-funitika* terimleri kullanılır. Fonetik, seslerin nesnel niteliğiyle ilgilenir ve iletişimdeki anlam iletmeye işlevlerini inceler.

2.2. SESBİLİM / FONOLOJİ

Fonoloji, bir dile özgü ve yalnızca dilbilgisel işlevleri olan sesler, yani fonemlerle ilgilenir. Fonemler, dil sistemi içinde anlamı ayırt eden ses birimleridir. Sesbilim/fonoloji

kavramı, Ferdinand de Saussure tarafından fonetikle eş anlamlı kullanılmışsa da (Vardar, 2002, s. 66) genel kabul gören tanımlarda fonetik seslerin fiziksel özelliklerini, fonoloji ise anlamsal işlevlerini inceler.

Arapça literatürde fonolojinin karşılıkları olarak *İlmu 'l-Aşvâtu 'l-Vazîfi* (Kaya, 2011, s. 11), *İlmu 'l-Aşvâtu 'l-Lugaviyye*, *İlmu Aşvâti 'n-Nizâm* (el-Hûlî, 1982, s. 115) gibi terimler kullanılır. Bazı Arap dilbilimciler Batı'daki "fonem" teriminden esinlenerek *İlmu 'l-Funima* terimini de benimsemiştir.

2.3. ARAP DİLİ GELENEĞİNDE KLASİK DÖNEM SESBİLGİSİ VE SESBİLİM YAKLAŞIMLARI

Fonetik ve sesbilgisi kavramları farklı tanımlarla ele alınmıştır. Örneğin, İbn Cinnî (ö. 392/1002) (İbn Cinnî, 2008, s. 33) dili “Toplumların maksatlarını ifade ettikleri sesler” olarak tanımlarken, Câhîz (ö. 255/869) (Câhîz, 1988, s. 88) sesi “Belli bir sıralamaya tabi harflerin anlamlı şekilde oluşturduğu telaffuz aracı” olarak açıklamıştır. Fonetikle ilgili tanımlar genellikle sesin ölçüsü, alfabe sıralaması, mahreç ve dildeki kullanımı üzerine yoğunlaşmıştır (et-Ṭayyân, 1994, s. 77).

Fonetik olgusu, tarih açısından konuşma tarihi kadar eskidir. Dilbilimcilerin seslere önem vermesi, Eflatun ve Aristo gibi filozoflarla başlamıştır. Hintliler, fonetiği bağımsız bir dilbilim dalı olarak kabul eden ilk halktır (Enis, 1946, s. 64). Müslüman Araplar da önemli fonetik ilerlemeler kaydetmiştir.(Sarıkaya, 2004, s. 117)

Araplarda fonetik modern anlamda bilinmemekle birlikte; nahiv, sarf, arûz, belâğat, tıp, felsefe, müzik ve Kur'an okuma/tajvid gibi alanlarda eserlerde yer almıştır (el-Meseddî, 1981, s. 254). Fonetik çalışmaların temellerini Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791) atılmış, Sîbeveyh (ö. 180/796) tarafından geliştirilmiş ve İbn Cinnî tarafından sistemleştirilmiştir (et-Ṭayyân, 1994, s. 79). Fonetik araştırmalar sözlük çalışmaları ve Kur'an tecvidinde yoğunlaşmıştır (Ḥasen' Arif, 2013, s. 88). Erken dönem çalışmalar, sesbilimi bağımsız disiplin olarak değil, diğer alanlara hizmet eden araç olarak görmüştür. Günümüzde ise bağımsız bir bilim dalıdır (Ḥasen' Arif, 2013, s. 90).

2.4. ARAP DİLİNDE MODERN SESBİLİMİN DOĞUŞU

Dilbilgisi eserlerinde uzmanlar dili çözümlemeye genellikle seslerden başlar; çünkü dil, birbirine bağlı sistemlerden oluşur (Eldemir & Komisyon, 1980, s. 140). Günümüz çağdaş araştırmaları hem Doğu hem Batı kökenli sağlam tarihsel temellere dayanmaktadır. Arap

dünyasında fonetik araştırmalar, 19. yüzyıl sonlarına kadar duraklamış; Batı'daki modern araştırmalar sonrası oryantalistler tarafından yeniden başlatılmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı Arap dilbilimciler Avrupa fonetik araştırmalarını inceleyerek Arapçaya uyarlamışlardır.

Fonetik alanında önemli eserlerden biri, İbrahim Enis'in *el-Aşvâtu'l-Luğaviyye* adlı bağımsız kitabıdır. Ayrıca Temmâm Hâssân (*Menâhîcu'l-Bahşi fi'l-Luğa*), Mahmûd es-Sa'rân (*Fıkhû'l-Luğa*), Muhammed el-Antâkî (*el-Vecîz fi Fıkhî'l-Luğa*), Kemal Bîşr (*İlmu'l-Luğati'l-Âm*) ve Ali 'Abdulvâhid el-Vâfî (*İlmu'l-Luğa ve Fıkhû'l-Luğa*) gibi önemli isimler bu alanda eser vermiştir.

Modern Arap dilbiliminin Batı yöntemleriyle uyumlu gelişimi, 1941-1946 yıllarında İbrahim Enis'in *el-Aşvâtu'l-Luğaviyye* adlı eseriyle başlamıştır (Bekkûş el-Hâşimi, 2004, s. 18) Enis, bu eserinde klasik ve modern görüşleri karşılaştırmalı olarak incelemiştir (Bekkûş el-Hâşimi, 2004, s. 32; Ğalfân, 2006, s. 161).

3. İBRAHİM ENİS'İN KATKILARIYLA ARAP SESBİLİMİNİN MODERNLEŞME SÜRECİ

İbrahim Enîs, Arap sesbiliminin klasik dönemde ortaya konulan kuramlarının zamanla yeterli olmaktan çıktığını ve bu alanda uzun süre kayda değer bir gelişme sağlanamadığını savunur. Ona göre, el-Ĥalîl b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyhi (ö. 180/796) gibi öncü dilbilimcilerin ortaya koyduğu temel ses bilgisi yaklaşımlarının ardından gelen dönemlerde, bu alan üzerinde yapılan araştırmalar çoğunlukla aynı ifadeleri ve yaklaşımları tekrarlamaktan öteye geçememiştir. (Özkanlı, 2022, s. 146) Enîs, bu durumu örneklemek üzere Zemahşerî'nin (ö.538/1144) *el-Mufasssal* adlı eserine yazdığı şerhi ve İbn Cinnî'nin *Sirrû Şinâ'ati'l-Î'râb* adlı eserini zikreder. Bu metinlerde yer alan ses teorilerinin, büyük ölçüde el-Ĥalîl ve Sîbeveyhi'nin ifadelerine dayandığını ve yenilikten uzak kaldığını belirtir (Enis, 1946, s. 38).

Enîs'in sesbilime en özgün katkılarından biri, sesli (ünlü) harflerin dildeki yapısal ve işlevsel önemini vurgulamasıdır. Ona göre sesli harfler, dili oluşturan temel unsurlardır. Dilin akışkanlığını ve sözcükler arasındaki bağlantıyı sağlayan asıl birimler olmalarına rağmen, klasik dilbilimciler sessiz (ünsüz) harflere öncelik tanımış, sesli harflerin detaylı bir şekilde incelenmesine yeterince eğilmemişlerdir. Bu ihmalin en önemli nedenlerinden biri, Arap yazı sisteminde sesli harflerin genellikle hareke olarak temsil edilmesi ve yazılı dilde çoğunlukla yer almamasıdır. Enîs bu duruma eleştirel bir yaklaşım sergilerken, öte yandan bu seslerin tamamen göz ardı edilmediğini de kabul eder. Özellikle Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin (ö.69/688)

çalışmalarında sesli harflerin fizyolojik ve fonetik özelliklerine dair bazı değerlendirmelerin bulunduğuna dikkat çeker (Enis, 1946, s. 77).

Enîs'in dikkat çektiği bir diğer mesele ise klasik dönemde ses üretiminde önemli rol oynayan anatomik unsurların, özellikle ses tellerinin işlevlerinin yeterince açıklığa kavuşturulmamasıdır. Cehr (sesli) ve hems (fısıltılı) gibi temel ses özelliklerinin doğru anlaşılabilmesi için ses tellerinin yapısı ve fonksiyonlarının açıkça tanımlanması gerektiğini savunur. Enîs, eski dilcilerin ses telleri için “şevârid” gibi anatomik olarak yetersiz ve belirsiz terimler kullandıklarını ifade eder. Bu da sesin oluşum sürecine dair yapılan betimlemelerin eksik ya da yanlış anlaşılmasına neden olmuştur. Bu eleştirilerine rağmen Enîs, klasik dil alimlerinin çabalarını küçümsemediğini, aksine onların bilimsel gayretlerini takdir ettiğini vurgular. Yaptığı eleştirilerin amacı, önceki araştırmalara katkı sağlamak ve bilimsel geleneği daha ileriye taşımaktır. Nitekim, bu klasik çalışmalar Batılı dilbilimciler ve çağdaş Arap araştırmacılar tarafından da takdir edilmiştir (Enîs, 1946, s. 39).

İbrahim Enîs'in bu yaklaşımı, onun sadece geçmişi eleştiren değil, aynı zamanda geleneği değerlendiren ve geliştirmeyi amaçlayan bir bilimsel tavır benimsediğini göstermektedir. Enîs, Arap sesbilimini modern dilbilimin ölçütleriyle yeniden ele alarak, geleneksel bilgi birikimini günümüz anlayışıyla sentezlemeyi başarmış önemli bir isimdir. Özellikle fizyolojik sesbilim, fonetik ayrımlar ve seslerin üretim mekanizmalarına dair getirdiği açıklamalar, Arap dilinin ses yapısına yönelik anlayışın derinleşmesine katkı sağlamıştır. (Bilici, 2018, s. 18)

3.1. İBRÂHİM ENÎS'E GÖRE SESBİLİM VE SESBİLGİSİ

Sesbilim (fonetik) ve sesbilgisi (fonoloji) terimleri, dilbilimsel araştırmalarda çoğu zaman birbiriyle karıştırılmakta ya da eş anlamlıymış gibi kullanılmaktadır. Bu durum hem kavramsal karmaşaya hem de metodolojik sorunlara yol açmaktadır. İbrahim Enîs de bu karmaşaya dikkat çekmekte ve iki alan arasındaki sınırların her zaman net bir şekilde ayırt edilemediğini belirtmektedir. Ona göre, fonetik ve fonoloji kimi zaman aynı araştırma alanı içerisinde iç içe geçmiş olarak bulunabilmekte ve bu durum, özellikle alanın hassasiyet gerektiren doğası nedeniyle, kavramsal ayrımı zorlaştırmaktadır: “Bu iki dal bazen bir araştırmanın aynı alanında ve sınırları birbirine giriftar bir şekilde bulunabilmektedirler. Bundan dolayı hassas bir şekilde bu ikisinin ayrımını yapmak bazen zorlaşabilmektedir” (Enîs, 1946, s. 3).

Ancak Enîs'in *el-Aşvâtu'l-Luġaviyye* adlı temel eserinde, modern Batı dilbiliminde fonem "birimin en küçük anlam ayırt edici birimi" tanımlarına ya da fonetiğin kuramsal çerçevesine doğrudan bir atıf yapılmadığı görülür. Bu durum bazı araştırmacılar tarafından, Enîs'in bu kavramları zihinsel düzlemde netleştirememiş olmasıyla ilişkilendirilmiştir (Bekkûş el-Hâşimi, 2004, s. 33). Enîs'in bilimsel tavrı, kavramsal derinlikten ziyade uygulamalı ve betimleyici bir yaklaşımı öne çıkarmaktadır. Nitekim çalışmalarında, yalnızca klasik dilcilerin görüşlerine değil; doğa bilimcileri, fizyologlar ve anatomi uzmanlarının açıklamalarına da yer vermiştir.

Bu bağlamda, konuşma organlarının (ağız, dudaklar, dil, gırtlak vb.) görevlerini detaylı şekilde açıklamış (Enîs, 1946, ss. 17-21), işitme sisteminin yapısını tanımlamış (Enîs, 1946, ss. 13-16) ve sesin üretim sürecinde havanın taşıyıcı rolüne vurgu yaparak sesin oluşum mekanizmasını hem fizyolojik hem de fiziksel düzeyde ortaya koymuştur (Enîs, 1946, s. 46). Böylece Enîs, sesin yalnızca dilsel bir olgu değil, aynı zamanda biyolojik ve fiziksel bir süreç olduğuna dikkat çekmiştir.

3.2. İBRÂHÎM ENÎS'E GÖRE SES VE DİLSEL SESLER

İbrâhîm Enîs, ses kavramını hem doğal bir fenomen hem de dilsel iletişimin temel unsurlarından biri olarak tanımlar. Ona göre ses, anlamından ziyade etkisi ve sonucu üzerinden algılanan, doğrudan deneyimlenen bir olgudur. Enîs sesin oluşum sürecini şöyle ifade eder: "Bu, özünü anlamadan önce etkisini ve sonucunu algıladığımız doğal bir olgudur. Duyduğumuz her ses, bir maddenin titreşiminin sonucudur. Bu titreşim bazen gözle görülemeyebilir. Daha sonra, hava aracılığıyla insan kulağına ulaşır" (Enîs, 1946, s. 5).

Sesin bu şekilde tanımlanması, onun fiziki varlığına ve algılanabilirliğine işaret ederken, Enîs dilsel seslerin oluşumuna da aynı şekilde yaklaşır. Dilsel ses (şawt luġavî), sıradan bir fiziksel ses olmayıp, anlamlı bir dil birimi olarak ortaya çıkan ve belirli fizyolojik koşullarda üretilen bir sestir. Enîs'e göre dilsel ses: Her ses gibi, insan gırtlğından kaynaklanan titreşimlerden meydana gelir: Nefes, ciğerlerden itilerek gırtlaktan geçer ve burun ya da ağızdan çıktıktan sonra bir titreşim meydana gelir. Bu titreşim, dış hava aracılığıyla dalgalar hâlinde kulağına ulaşır" (Enîs, 1946, s. 7). Bu açıklama, sesin üretim sürecinde solunum sisteminin (ciğerler, nefes borusu), ses tellerinin (gırtlak) ve artikülasyon organlarının (dil, dudak, damak) rollerini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, sesin dış ortama yayılması ve alıcı tarafından algılanmasına dair mekanizmayı da açıklığa kavuşturmuştur. Enîs'in bu yaklaşımı, sesin hem üretim hem iletim hem de algı süreçlerini dikkate alan bütüncül bir anlayışla ele alındığını göstermektedir (Bilici, 2018, s. 27).

3.3. İBRÂHÎM ENÎS VE GELENEKSEL DİLSEL SES ANLAYIŞI

İbrâhîm Enîs'in sesbilim alanındaki yaklaşımı, yalnızca modern bilimi temel alan bir tavırdan ibaret değildir. Aksine, onun dilsel analizlerinde geleneksel Arap dilbilimcilerin birikimine duyduğu saygı ve onların katkılarını çağdaş dilbilimin süzgecinden geçirme çabası belirgin şekilde görülmektedir. Bu yönüyle Enîs, klasik mirasa körü körüne bağlı kalan gelenekselci bir anlayıştan da, geçmişini tamamen reddeden bir modernist tavırdan da uzak durmaktadır. Onun yöntemi; geçmiş ile günümüz arasında bir köprü kurmak, tarihî dil çalışmalarını çağdaş bir dilbilim perspektifiyle yeniden değerlendirmek üzerinedir.

el-Aşvâtu'l-Luğaviyye adlı eserinin beşinci bölümünü tamamen klasik dönem Arap dilcilerinin ses bilgisine ayıran Enîs, bu bölümde el-Ĥalîl, Sîbeveyhi, İbn Cinnî ve Zemahşerî gibi öncü isimlerin görüşlerini sistemli bir şekilde incelemiş ve bu görüşleri modern sesbilim ilkeleriyle karşılaştırmıştır (Enîs, 1946, ss. 83-87). Bu karşılaştırmaların amacı, klasik dönemi eleştirmekten ziyade, onların bilimsel çabalarının değerini ortaya koymak ve çağdaş kuramlarla olan benzerlik ya da farklılıklarını nesnel biçimde tespit etmektir. Enîs bu noktada açıkça belirtir ki, onun klasik alimlere yönelttiği eleştiriler herhangi bir küçümseme ya da yok sayma amacı taşımaz; aksine, onların bilimsel mirasının daha sağlıklı bir biçimde anlaşılmasına katkı sunmayı hedefler (Enîs, 1946, s. 2).

Öte yandan, Enîs bazı klasik dilbilimcilerin, kendilerinden önceki bilgileri olduğu gibi aktarmalarını, herhangi bir eleştiriye tabi tutmadan tekrar etmelerini doğru bulmamaktadır. Ona göre, bir araştırmacının görevi, kendisinden önceki görüşleri sentezleyip eleştirel bir süzgeçten geçirmesi; doğruyu yanlıştan, sağlamı zayıftan ayırmasıdır. Bu türden bir sorgulayıcılığı öncelemeden yaklaşım, bilimsel ilerlemeyi yavaşlatır (Enîs, 1946, s. 105).

3.4. KONUŞMA ORGANLARI: FİZYOLOJİK SESBİLGİSİ AÇISINDAN BİR İNCELEME

Konuşma organları, fizyolojik sesbilgisinin temel araştırma alanlarından biridir ve bu organların işlevlerinin doğru biçimde anlaşılması hem fonetik hem de fonoloji çalışmalarında belirleyici rol oynamaktadır. Gerek klasik Arap dilbilimi gerekse modern fonetik araştırmaları, bu konuda ortak bir epistemolojik çizgide buluşmakta; seslerin anatomik temelleri üzerine bina edilen analizler, dilin ses yapısının daha doğru kavranmasına hizmet etmektedir.

Konuşma eylemi, insanın kendisini ifade etmesinde en temel araçlardan biridir. Bu eylemi mümkün kılan yapılar, dilin ses boyutuyla ilgilenen fonetik biliminin araştırma alanına girer. Fonetik bilimi, kendi içinde çeşitli alt dallara ayrılmakta olup, konuşma seslerinin üretim

sürecini inceleyen dalı "fizyolojik sesbilgisi" (ya da üretimsel fonetik) olarak adlandırılmaktadır. Fizyolojik sesbilgisi, konuşma seslerinin nasıl ve hangi organlar vasıtasıyla üretildiğini araştırırken, bu süreçte özellikle anatomi biliminden yararlanır. Zira seslerin doğru ve kapsamlı bir biçimde anlaşılabilmesi, bu seslerin üretildiği organların yapısal (anatomik) ve işlevsel (fizyolojik) özelliklerinin bilinmesine bağlıdır.

Konuşma organlarının incelenmesi, sadece modern fonetik çalışmalarına özgü bir uğraş değildir. Nitekim kadim çağlardan itibaren, özellikle Arap dilbilimciler tarafından da bu organların yapısı ve işlevleri ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Arap dilbilim geleneğinde "جهاز النطق" (jihāz al-nuṭq) terimiyle anılan konuşma aygıtı, insanın ses üretme sürecinde kullandığı tüm anatomik yapıları kapsamaktadır. Bu bağlamda, eski ve yeni ses bilimciler arasında dikkat çekici bir süreklilik söz konusudur.

Arap dilbiliminde, özellikle Kur'an'ın doğru okunması amacıyla gelişen "mahreç" ve "sıfat" kavramları, bu organların işlevlerini oldukça erken dönemlerde sistemli bir biçimde ele almıştır. Harflerin çıkış yerleri (mahreçler) belirlenirken; gırtlak, boğaz, dil, dişler, dudaklar ve burun boşluğu gibi bölgelerin tanımlandığı görülür. Aynı şekilde, sesin kalınlığı, inceliği, süresi gibi nitelikler de detaylı olarak tasnif edilmiştir.

Modern fonetik bilimi ise bu tarihsel birikimi daha ileriye taşıyarak, ses üretim süreçlerini teknolojik cihazlarla gözlemleyebilmekte ve akustik verilerle desteklemektedir. Ancak temel anlayış değişmemiştir: Sesin yapısını anlayabilmek için, onun üretildiği organların yapısı ve işlevlerinin iyi bilinmesi şarttır.

Sonuç olarak, konuşma organlarının incelenmesi, dil biliminin fonetik alanında merkezi bir öneme sahiptir. Hem modern hem de geleneksel bilgi kaynaklarında bu konuya verilen önem, seslerin doğru biçimde kavranması ve üretilmesi açısından vazgeçilmez bir temel oluşturmaktadır.

3.4.1. İbrahim Enis'in Sesbilgisel Tasnifinde Konuşma Aygıtları ve Görevleri

Konuşma aygıtı, ses üretimini sağlayan tüm anatomik yapıların bütünüdür. İbrahim Enis, Arap dili fonetiği alanındaki öncü çalışmasında bu organları ayrıntılı biçimde ele almış ve hem klasik hem de modern görüşleri sentezleyerek değerlendirmiştir. İbrahim Enis'in konuşma aygıtlarına dair yaptığı değerlendirmeler hem klasik Arap dilbilimi geleneğini hem de modern fonetik bilgilerini dikkate alarak sistematik bir bütünlük içerisinde sunulmuştur. Onun yaklaşımı, fonetik çalışmalarda yalnızca teknik verilerin değil, aynı zamanda tarihî ve kültürel bilgi birikiminin de önemini ortaya koyar. Enis'in kullandığı açıklamalar, sadece

fonetik yapıların işlevlerini değil, aynı zamanda bunların dil içindeki fonolojik değerlerini de yansıtan bir anlayışı temsil etmektedir.

Aşağıda, Enis'in konuşma organlarına dair yaklaşımı sistematik biçimde sunulmaktadır.

3.4.2. Soluk Borusu / القصبة الهوائية

Her ne kadar doğrudan bir ses üretim organı olmasa da soluk borusu, sesin oluşmasında oynadığı dolaylı rol nedeniyle konuşma aygıtının bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Enis'e göre, geçmişte soluk borusunun yalnızca solunuma hizmet ettiği düşünülmekteydi. Ancak modern dönemde yapılan çalışmalar, özellikle derin seslerin üretiminde bu yapının sesin frekans yapısını etkileyebileceğini ortaya koymuştur: "Eskiden, soluk borusunun konuşmaya hiçbir katkısı olmadığı ve sadece nefes alıp verme işlevine sahip olduğu sanılıyordu. Ancak yeni araştırmalar, soluk borusunun, özellikle ses derinlerden geldiğinde, sesin frekansında etkili olduğunu keşfetmiştir" (Enis, 1946, s. 17).

3.4.2.3. Gırtlak / الحنجرة

Gırtlak, Enis'in ifadesiyle *insan sesinin temel organıdır*. Bu yapı, ses tellerini barındırması ve fonasyonun gerçekleştiği anatomik merkez olması nedeniyle fonetik çalışmaların odağındadır. Enis, gırtlakın üç temel kıkırdaktan (غضاريف) oluştuğunu belirtir ve bu kıkırdakların fiziki özelliklerini ayrıntılı biçimde açıklamaktadır (Enis, 1946, s. 18).

Ayrıca Enis, gırtlakla ilgili yapılan tanımlar arasında, özellikle İbn Sînâ'nın(ö. 428/1037) tanımını daha doğru ve kapsamlı bulduğunu ifade etmektedir: "Yeni araştırmalara paralel olarak, Enis, gırtlakla ilgili yapılan farklı tanımlar arasında, İbn Sînâ'nın tanımını diğer âlimlerin tanımlarından daha doğru bulduğunu belirtmektedir" (Enis, 1946, s. 137).

3.4.2.4. Boğaz / الحلق

Boğaz, gırtlak ile dil arasında yer alan ve birçok sesin üretildiği bir rezonans boşluğudur. Enis'e göre bu bölge, bazı seslerin kalınlık kazanmasında etkili bir rol oynamaktadır: "Boğaz, özellikle dilsel seslerin üretildiği yerdir. Boğaz, gırtlaktan çıkan bazı harflerin kalınlaşmasına yardımcı olur" (Enis, 1946, s. 19). Bu bağlamda, boğazdan çıkan seslerin hem Arap harf sistemindeki hem de diğer dillerdeki fonetik özellikler açısından önemli olduğuna işaret edilmektedir.

3.4.2.5. Dil / اللسان

Dil, ağız boşluğu içinde serbestçe hareket edebilen ve çok sayıda sesin üretilmesinde görev alan karmaşık bir organdır. Enis, klasik dilcilerin bu organa “dil” (*lisân*) adını vermesini isabetli bulur. Dilin, sesin oluşumuna etkisi yalnızca fiziksel temasla sınırlı değildir; aynı zamanda seslerin kalitesi, açıklığı ve artikülasyonu üzerinde belirleyici bir etkisi vardır.

Enis, dilin klasik tasnife göre üç ana bölümden oluştuğunu belirtmektedir (Enis, 1946, ss. 19-21). Bu bölümlerin her biri farklı seslerin üretiminde rol oynar ve dilin hareket esnekliği, ses çeşitliliğini doğrudan etkiler.

3.4.2.6. Üst Damak / الحنك الأعلى

Enis, üst damağı tanımlarken selef âlimlerin görüşlerini tekrar eder ve bu yapının bölümlerini sıralayarak onların fikirlerini destekler. Üst damak, özellikle dilin temas ettiği nokta olması bakımından artikülasyon sürecinde kritik bir işlev görür: “Bu terimle ilgili yaptığı tanımlamada, Enis farklı bir şey söylememiş ve sadece üst damağın bölümlerini sıralayarak mütekaddim ulema ile aynı görüşü paylaşmıştır” (Enis, 1946, s. 42).

3.4.2.7. Geniz / الفراغ الأنفي

Geniz boşluğu (*nazal kavite*), özellikle "م" (mîm) ve "ن" (nûn) gibi nazal seslerin üretiminde önemli bir rezonans alanı sunar. Enis, bu yapının sesin kalınlaşmasına katkıda bulunduğunu ifade eder: Enis, bunu ‘mîm/م’ ve ‘nûn/ن’ gibi harflerin nefes aracılığıyla çıktığı organ olarak tanımlar ve buna ek olarak, konuşma sırasında sahip olduğu özelliklerden dolayı bazı sesleri kalınlaştırdığını belirtmektedir (Enis, 1946, s. 75).

3.4.2.8. Akciğerler / الرئتان

Enis, konuşma organlarının içinde ciğerlerin de dolaylı ama vazgeçilmez bir yere sahip olduğunu belirtir. Nefes olmadan ne sesin ne de hayatın mümkün olduğunu şu sözleriyle ifade eder: “Ciğerler olmadan nefes alma eylemi gerçekleşemez. Nefes olmadan ise ne söz söyleyebiliriz ne de yaşayabiliriz” (Enis, 1946, ss. 20-21).

3.4.3. İbrahim Enis ve Bazı Dilbilim Terimleri Üzerine Değerlendirmeler

Modern dilbilim çalışmalarında sesbilgisi (fonetik) alanında karşılaşılan terimsel problemler, tarihsel süreç boyunca süregelen önemli tartışma konularından biri olmuştur. Özellikle Arap dilinde kullanılan terimlerin çeşitliliği hem klasik hem de modern dönemde farklı yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda İbrahim Enis’in, sesbilim terimlerinin

belirlenmesindeki yaklaşımı ve tercih ettiği terminoloji, kendisinden önceki dil âlimlerinden belirli yönleriyle ayrılmakta, yer yer ise onların izlerini taşımaktadır (Bilici, 2018, s. 56).

3.4.3.1. Mahreç (Çıkak) Terimi Üzerine

Seslerin çıkış noktaları anlamına gelen “maḥrec” (المخرج) terimi, klasik Arap dilbiliminde çeşitli şekillerde adlandırılmıştır. Örneğin, İbn Cinnî bu kavramı "el-Maḥṭa'" (المقطع)(İbn Cinnî, 1985, s. 17), İbn Sînâ (ö. 428/1037) ise "el-Maḥbes" (المحبس) şeklinde ifade etmiştir(İbn Sina, 1983, s. 73). Ancak zamanla bu terim yerleşiklik kazanmış ve özellikle Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî(el-Ferâhîdî, t.y., s. 57) ile Sîbeveyh'in(Sîbeveyhî, 1988, s. 4/344) eserlerinde yaygın olarak “el-maḥrec” şeklinde kullanılmıştır. Bu kullanım, günümüz dilbilim çalışmalarında da genel kabul görmüş ve literatürde standart bir terim haline gelmiştir.

3.4.3.2. Sesli ve Sessiz Harf Terimleri

Arap fonetiğinde yalnızca mahreç değil, sesli (vowel) ve sessiz (consonant) harfler için de birçok farklı terim kullanılmıştır. Sessiz harfler için;

- (الأصوات الساكنة) el-Aṣvâtu's-Sâkine (Enis, 1946, s. 27)
- (الأصوات الجامدة) el-Aṣvâtu'l-Câmide(Bühûş, 1993, s. 18)
- (السواكن)es-Sevâkin (Meslûh, 1989, s. 215)
- (الصوامت) es-Şavâmit (Ḥarakât, 1998, s. 22)
- (الحبيسة) el-Ḥâbîse (el-Antâkî, 2012, s. 137) gibi çok sayıda alternatif terminoloji geliştirilmiştir.

Sesli harfler için ise;

- Aṣvâtu'l-Lîn (أصوات اللين),
- el-Aṣvâtu'l-Muṣavvite (الأصوات المصوتة),
- el-Aṣvâtu'l-Muteḥarrike (الأصوات المحركة),
- el-‘Îlel (العلل),
- eṣ-Şavâit (الصوائت),
- et-Taḥlîka (الطليقة) gibi terimler öne çıkmaktadır.

Bu kavram çeşitliliği, Arap dilinin zengin ses sistemine bağlı olarak farklı bilim insanlarının kendi yaklaşımlarını geliştirmesinden kaynaklanmaktadır.

3.4.3.3. İbrahim Enis'in Terim Tercihleri

İbrahim Enis, sessiz harfler için kimi zaman “harf” (حرف), kimi zaman da “eş-Şavtu’s-Sâkin” (أصوات اللين) terimlerini kullanmıştır. Sesli harfleri ise bazen Aşvâtu’l-Lîn (أصوات اللين), bazen de el-Harekât (الحركات) şeklinde isimlendirmiştir. Bu farklı terim kullanımları, Enis’in klasik literatürü yakından takip ettiğini, ancak çağdaş dilbilim anlayışıyla kendi sistematığını oluşturma çabasında olduğunu göstermektedir.

Enis’in el-Aşvâtu’l-Luğaviyye adlı eserinde, sesli ve sessiz harfler es-Sâkinu ve’l-Muteharrik (الساكن و المتحرك) şeklinde sınıflandırılmıştır (Enîs, 1952, s. 29). Diğer yandan, Min Esrâri’l-Luğa adlı eserinde bu sınıflandırma Harf ve Hareke (حرف و حركة) terimleriyle ifade edilmiştir. Bu tercihler, onun yalnızca kavramsal düzeyde değil, fonetik analizlerde de sistematik bir yaklaşımı benimsediğini ortaya koymaktadır (Bilici, 2018, s. 74).

3.4.3.4. Kısa Sesliler ve Yazı Sistemi Sorunu

İbrahim Enis, klasik dilbilimcilerin sesli harfler, özellikle de “kısa sesliler” (harekeler) üzerine yeterince çalışma yapmadıklarını ifade etmiştir. Ona göre bu eksikliğin temel nedeni, bu tür seslerin yalnızca telaffuza dayalı olmaları ve yazılı sistemde tam anlamıyla temsil edilmemeleridir (Enis, 1946, ss. 38-39). Enis’e göre, bu durum Arap fonetiği açısından ciddi bir boşluk oluşturmakta ve sesli harf sisteminin bilimsel olarak analiz edilmesini zorlaştırmaktadır.

3.4.4. İbrahim Enis’e Göre Maḥrecler (Çıkaklar)

Arap dili sesbiliminde önemli bir yere sahip olan maḥrec (çıkak) kavramı, bir sesin ağız içindeki üretim noktasını ifade eder. Kavram sözlükte “*harfin çıktığı yer, harfin kendisinden neşet ettiği mekân*” (İbn Manzûr, ts. خرج kökünden) şeklinde tanımlanmakta olup, bu tanım tarih boyunca dilbilimciler tarafından çeşitli şekillerde ele alınmıştır (ed-Dânî, 2000, s. 102).

2.4.3.1. Arapçada Harf-Ses Ayrımı ve Enis’in Yaklaşımı

Arap alfabesinde geleneksel olarak 28 harfin bulunduğu kabul edilmekle birlikte, bu sayı aslında yazı sistemindeki sembolleri ifade etmektedir (Sîbeveyhî, 1988, s. 4/432). İbrahim Enis bu konuda önemli bir farklılık ortaya koyar. Enis’e göre, Arap dilinde fonetik düzeyde toplam 35 ses bulunmaktadır. Bu seslerden yalnızca 28’i harflerle temsil edilmekte, geri kalan 7 ses ise –başta hemze olmak üzere– ayrı sembollere sahip değildir. Bu görüş, Enis’in harf-ses ayırımına verdiği önemin ve yazılı sistemin yetersizliklerini vurgulayan tutumunun göstergesidir.

Enis'in bu bağlamda sesleri “asli” ve “fer’î” olmak üzere iki gruba ayırdığı, ayrıca bu ayrımın seslerin çıkış yerleri (maḥrec) ile doğrudan ilişkilendirildiği görülmektedir. Söz konusu yaklaşım, klasik kaynaklarda yer alan maḥrec sayılarıyla ilgili farklı görüşlerin değerlendirilmesini de zorunlu kılmaktadır (Bilici, 2018, s. 75).

3.4.4.1. Klasik Dönem Âlimlerinde Maḥrec Sayısı

Klasik Arap dilbiliminde maḥrec sayısı konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Sîbeveyh, İbn Dureyd (ö. 321/933), ez-Zeccâcî (ö. 337/949), İbnu’l-Cinnî, er-Rummânî (ö. 384/994), ed-Dânî (ö. 444/1053), el-Vâsiṭî (ö. 521/1127), İbnu Ebî Meryem (ö. 565/1170 sonrası) ve el-Ḳurṭubî (ö. 671/1273) gibi âlimler maḥrec sayısının 16 olduğunu ifade etmişlerdir. Buna karşın, el-Cermî (ö. 104/722), el-Ferrâ (ö. 207/822), Ḳurṭub (ö. 210/825 civarı) ve İbn Keysan (ö. 320/932) gibi âlimler maḥrec sayısını 14 olarak kabul etmişlerdir (ed-Dânî, 2000, s. 58).

Tecvid ve kıraat alanında büyük bir otorite kabul edilen İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) ise bu sayıyı 17 olarak belirlemiştir. Bu görüş, özellikle kıraat ilmi çerçevesinde yaygınlık kazanmış ve sonraki dönemlerde standart olarak benimsenmiştir (ed-Dânî, 2000, s. 60).

3.4.4.2. Modern Dönemde Maḥrec Sayısı Tartışmaları

Modern Arap dilbilimcileri arasında da maḥreclerin sayısı konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Bazı araştırmacılar, seslerin üretildiği noktaları daha genel bölgeler olarak ele alarak maḥrec sayılarını azaltma yoluna gitmişlerdir: ‘İsâm Nuruddîn (1924–1989), Temmâm Ḥassân (1990), Ramaḍan ‘Abduttevvâb (1930–2001), Ḥâtîm Şâlih ed-Ḍâmin (1938–2013) ve Ḥâzîm ‘Alî Kemâluddîn (d. 1960) gibi araştırmacılar maḥrec sayısının 10 olduğunu belirtmişlerdir (Abduttevvâb, 1997, ss. 31-32; ed-Ḍâmin, 1989, ss. 52-56; Ḥâzîm, 1999, s. 22; Temmâm, 1990, s. 84; ‘İsâm, 1992, s. 209). Öte yandan, ‘Aḥmed Muḥtâr ‘Umer (1933–2003), Kemal Muḥammed Bîşr (1921–2015) ve Muḥammed Ḥasen Cebel (1931–2015) gibi dilbilimciler ise maḥreclerin sayısını 11 olarak tespit etmişlerdir (Bîşr, 2000, ss. 193-195; Ḥasen Cebel, 2006, ss. 53-65; ‘Umer, 2006, s. 318).

Bu farklılıklar, maḥreclerin sınıflandırılmasında hangi ölçütlerin esas alındığına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Geleneksel sınıflamada her bir sesin üretim noktası ayrıntılı olarak ele alınırken, modern yaklaşımlar genellikle bölgesel ya da işlevsel sınıflandırmaları tercih etmektedir.

3.4.4.4. İbrahim Enis'in Özgün Katkısı

İbrahim Enis'in mahreçlerle ilgili görüşü hem klasik hem de modern yaklaşımlar arasında bir köprü niteliğindedir. Klasik dönemdeki detaylı mahrec sınıflandırmalarını temel almakla birlikte, fonetik açıdan daha tutarlı ve sadeleştirilmiş bir yapı önererek bu sınıflandırmaları güncellemiştir. Ayrıca, Enis'in 35 ses tespitine dayalı çalışması, yalnızca harf bazlı değil, fonem temelli bir analiz ortaya koymakta ve Arapçanın ses yapısını modern dilbilim bakışıyla yeniden yorumlamaktadır (Bilici, 2018, s. 76).

3.4.5. Mahrec Teorileri Bağlamında İbrahim Enis ile Kadîm Ulemâ Arasındaki Görüş Farklılıkları

Fonetik çalışmalarda, seslerin çıkış yerleri yani mahreçler hem dil öğretimi hem de dilin bilimsel tasnifi açısından büyük önem arz etmektedir. Arap dilinde mahreç meselesi, özellikle Kur'an kıraatı ve klasik sarf-nahiv ilimlerinde temel bir konu olmuş, kadîm dil bilginleri tarafından detaylı biçimde ele alınmıştır. Bu bağlamda modern Arap sesbilimcilerinden biri olan İbrahim Enis hem klasik görüşleri dikkate almış hem de kendi sistematüğini oluşturarak bazı yönlerden bu geleneğe alternatif yaklaşımlar geliştirmiştir.

Enis, mahreçleri seslerin artikülasyon noktalarına göre sınıflandırmakta; bazı sesleri klasik sistemden farklı biçimde konumlandırmakta ve bunları modern fonetik gözlemlerle temellendirmeye çalışmaktadır.

3.4.5.1. İbrahim Enis, mahreçleri sistematik olarak aşağıdaki başlıklar altında incelemiştir:

1.1. Dudaksıl Sesler (الأصوات الشفوية)

Bu kategoride yalnızca iki ses yer almaktadır: ب (ba') ve م (mîm). Bu harfler, alt ve üst dudakların temasıyla ya da kapanıp açılmasıyla oluşan seslerdir. Klasik kaynaklarla uyumlu olarak Enis, bu iki sesi doğrudan dudak mahrecine yerleştirir.

1.2. Dişsîl-Dudaksıl Ses (الصوت الشفوي الأسنان)

Bu kategori yalnızca ف (fâ') harfini içerir. Bu ses, alt dudağın üst dişlerle temasıyla oluşur. Enis, bu sesi ayrı bir mahreç olarak ele alır ve bağımsızlığına vurgu yapar.

1.3. Diş Yuvasına Yakın Büyük Çıkak Grubu

Bu grubu Enis dört alt başlıkta incelemektedir:

- **Dişyuvasıl Sesler (الأصوات اللثوية):** ذ (zâl), ث (sâ), ظ (zâ) harflerini kapsar. Bu sesler, dilin ucu ile üst dişlerin hemen arkasındaki diş yuvasına temas ederek oluşur.

- **Şiddet Sıfatına Sahip Sesler (الأصوات التي لها صفة الشدة):** د (dâl), ض (dâd), ت (tâ), ط (tâ') harflerini içerir. Enis, bu harfleri artikülasyon şiddeti açısından gruplandırmakta ve boğumlanmalarının belirli bir kuvvet gerektirdiğini belirtmektedir.
- **Dil Kenarı Sesleri (الأصوات الذلقية / طرف اللسان):** ر (râ), ل (lâm), ن (nûn) harfleri bu grupta yer almaktadır. Enis'e göre bu sesler, dilin yan tarafları veya ucu ile üst damak arasındaki temasla çıkar.
- **Dil Ortası Sesleri (الأصوات الأسيلة):** س (sîn), ز (zây), ص (sâd) harfleri bu grupta değerlendirilir. Bu sesler, dilin ortası ile damak arasındaki mesafeye göre şekillenir.

1.4. Damak Ortası Sesleri (أصوات وسط الحنك)

Bu grup, ش (şîn) ve ج (cîm) harflerinden oluşmaktadır. Enis, bu seslerin artikülasyon noktasını damağın ortası olarak belirlemiştir.

1.5. Damak Kökü Sesleri (أصوات أقصى الحنك)

Bu kategori, ك (kâf) ve ق (kâf) harflerini kapsar. Bu harfler, dilin kökü ile yumuşak damağın birleştiği noktada oluşur.

1.6. Boğaz Sesleri (الأصوات الحلقية)

Enis'e göre bu sesler altı harfi içerir: غ (ğayn), ح (hâ'), ع (ayn), ح (hâ), ه (hâ'), ء (hemze). Bu harflerin üretildiği alan, gırtlak ve yutağın farklı seviyeleridir.

3.4.5.2. Mahreç Sayısı ve Kapsam Üzerine Değerlendirme

Enis, bu sınıflamayı genel olarak üç ana grup üzerinden yapmaktadır. Ancak alt gruplar birer bağımsız mahreç olarak değerlendirildiğinde toplam dokuz ayrı mahreç grubu ortaya çıkmaktadır. Bu durum, Enis'in klasik sistemle örtüşen ama aynı zamanda kendi içinde sadeleştirilmiş bir tasnif yaklaşımı izlediğini göstermektedir (Enis, 1946, ss. 24-37).

3.4.5.3. Mahreç Sisteminde Eksik Harfler ve Gerekçesi

İbrahim Enis'in mahreç sisteminde dikkat çeken bir husus, vâv (و), elif (ل), yâ (ي) harflerinin yer almamasıdır. Bu harfler klasik sistemde mahreçleriyle birlikte değerlendirilirken, Enis bu üç sesi "uzun sesli harf" olarak kabul ederek onları mahreçler arasında saymamıştır. Araştırmacı Hasan Arif'in değerlendirmesine göre, bu tercihin ardında fonetik sınıflamaya dair bir yaklaşım farkı yatmaktadır: "Bu üç harfi çıkaklar arasında zikretmemesinin sebebi, bu harfleri sesli harf olarak kabul etmesi ve her birini uzun sesli olarak düşünmesi olabilir" (Hasan' Arif, 2013, s. 100).

3.4.5.4. İletli Harflerin Kökenine Dair Görüşleri

Enis, bu meseleye “İletli Harflerin İştikâkı” başlıklı makalesinde detaylı biçimde değinmiş ve Arapçadaki iletli harflerin (ي, ي) aslında lâm (ل), nûn (ن) ve mîm (م) harflerinden türediğini iddia etmiştir. Bu görüş, klasik fonetik anlayıştan önemli ölçüde farklılaşmaktadır ve seslerin tarihi evrimini merkeze alan bir sesbilimsel yaklaşıma işaret eder (Bilici, 2018, s. 78).

3.4.5.5. Mahreç Sıralamasında Farklılıklar

İbrahim Enis’in sisteminin kadîm ulemâ ile benzer yanları olmakla birlikte, seslerin dizilişi bakımından önemli farklılıklar içerdiği görülmektedir. Kadîm sistem genellikle boğazdan başlayarak dudaklara doğru bir sıralama izlerken, Enis mahreç dizilişini dudak harfleriyle başlatmakta, ayrıca ر (râ), ل (lâm) ve ن (nûn) harflerini aynı mahreç grubu içinde değerlendirmektedir. Bu yönüyle Enis, modern fonetikte seslerin artikülasyon noktalarındaki yakınlığı esas alan bir sınıflamaya yönelmektedir (Enis, 1946, s. 66).

İbrahim Enis’in mahreç sistemine yönelik yaklaşımı, klasik Arap fonetik geleneğinden esinlenmekle birlikte, modern dilbilimsel ilkeleri göz önünde bulunduran özgün bir sistematığe dayanmaktadır. Onun çalışmaları, Arap fonetik biliminin hem tarihî sürekliliğini hem de çağdaş gelişmelerle nasıl dönüştüğünü göstermesi bakımından dikkate değerdir. Mahreçlerin sınıflandırılmasında hem anatomik-fonetik ilkeleri hem de dilsel evrim süreçlerini dikkate alan bu yaklaşım, klasik bilgiyle modern bilim arasında köprü kurmaktadır.

4. SES ÖZELLİKLERİNİN TANIMLANMASINDA KADİM ULEMA İLE İBRAHİM ENİS ARASINDAKİ YAKLAŞIM FARKLILIKLARI

Arapçadaki seslerin mahrec (çıkış yeri) özelliklerinin doğru tespiti, yalnızca gramer çalışmaları açısından değil, aynı zamanda fonetik, tecvid, kıraat, diksiyon ve dil öğretimi gibi alanlar bakımından da büyük öneme sahiptir. Bu nedenle hem kadim dilciler hem de modern fonetikçiler, mahrec konusuna ayrı bir önem atfetmişlerdir.

Arap dili ses sisteminin tasnifinde kadim dil âlimleri ile modern Arap dilbilimcileri arasında bazı yaklaşım farklılıkları göze çarpmaktadır. Bu farklılıkların temelinde kullanılan yöntemlerin değişmesi, teknolojik gelişmeler, fonetik gözleme dayalı analiz imkânlarının artması ve ses üretim mekanizmalarının laboratuvar ortamında daha sağlıklı bir biçimde tespit edilebilmesi gibi unsurlar yer almaktadır.

Sesler, sıfatları (nitelikleri) bakımından klasik geleneğe göre genellikle iki ana başlıkta incelenir: Mechûre (ötümlü) / *al-aşvât al-majhûra* (الأصوات المجهورة) ve Mehmûse (ötümsüz) /

al-aşvāt al-mahmūsa (الأصوات المهموسة). İbrahim Enis, bu tasnifte klasik ulemaya genel anlamda yakın bir çizgide yer almakla birlikte, bazı harflerin ötümlülük-ötümsüzlük sıfatları açısından farklı değerlendirilmesi gerektiğini savunur.

4.1. MECHÛRE (ÖTÜMLÜ) VE MEHMÛSE (ÖTÜMSÜZ) SESLER

Sîbeveyh ve İbn Cinnî'ye göre ötümlü (mechûre) harflerin sayısı 19, ötümsüz (mehmûse) harflerin sayısı ise 10'dur (Sîbeveyhî, 1988: 434). Bu harfler şu şekilde sıralanır:

Ötümlü (Mechûre) Harfler: ع، غ، ق، ل، م، ن، و، ي: ع، غ، ق، ل، م، ن، و، ي

Ötümsüz (Mehmûse) Harfler: هـ، ك، ف، ص، ش، س، ح، خ، ت، ث

İbrahim Enis, yeni teknolojik cihazlar ve fonetik analiz laboratuvarlarıyla yaptığı gözlemler sonucunda bu geleneksel sınıflamanın bazı harfler açısından güncellenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Enis'e göre ötümlü ve ötümsüz harflerin sayısı ve türleri şu şekilde yeniden tanımlanabilir:

Enis'e Göre Ötümlü Harfler (13 adet): ع، غ، ق، ل، م، ن، و، ي: ع، غ، ق، ل، م، ن، و، ي

Enis'e Göre Ötümsüz Harfler (12 adet): هـ، ك، ف، ص، ش، س، ح، خ، ت، ث (Abduttevvâb, 1997, ss. 57-62; Enis, 1946, s. 27)

Bu sınıflamada dikkat çeken en önemli fark, ط (ṭā') ve ق (qāf) harflerinin ötümsüz olarak değerlendirilmesidir. Kadim ulemaya göre bu harfler ötümlü iken, Enis, laboratuvar sonuçlarına dayanarak bunların ötümsüz olduklarını belirtmiştir. Ayrıca, kadim gelenekte ötümlü olarak sayılan hemze (ء) harfi, Enis'e göre ne ötümlü ne de ötümsüzdür. Bu harf, iki özellik arasında bir geçiş özelliği gösterdiğinden dolayı ayrı bir yerde konumlandırılmıştır.

4.1.1 Patlamalı (Şiddetli) Sesler

Kadim dilciler, bazı harfleri "el-aşvāt eş-şedīde" (الأصوات الشديدة) yani "şiddetli sesler" olarak nitelendirmişlerdir. Bu sesler, ses akışının artikulatorlerdeki (eklem yerlerinde) tam bir engelle karşılaşmasından sonra aniden açılmasıyla oluşan, yüksek basınçlı ve kısa süreli patlamalardır.

Kadim Ulemaya Göre Patlamalı Sesler (8 adet): ع (hemze), ط، ب، د، ت، ث، ك، ق (Sîbeveyhî, 1988: 434; İbn Cinnî, 2008: 61)

İbrahim Enis, bu sesleri " انفجاري / patlamalı " olarak adlandırmakta ve tanımını şu şekilde yapmaktadır: "Ciğerlerden gelen hava, artikülasyon noktasında sıkışır ve ani bir şekilde açılarak patlama sesi oluşturur." (Enis, 1946: 24)

Enis'e göre teknik analizlerle belirlenen patlamalı harfler şunlardır:

Enis'e Göre Patlamalı Harfler (8 adet): ك، ق، د، ت، ط، ب (Kâhire lehçesiyle)، ض، ج (Enis, 1946, s. 25) Burada öne çıkan fark, Enis'in hemze harfini patlamalılar arasında saymaması, buna karşılık ض (ḍād) harfini patlamalılar arasına dâhil etmesidir. Bu değişiklik, Aḥmed Muḥtâr 'Umer'e göre yanlışlıktan değil, seslerin zamanla fonetik yapı bakımından değişime uğramasından kaynaklanmaktadır ('Umer, 2006, s. 12).

4.1.2. Sürtünmeli Sesler

Sürtünmeli sesler, hava akımının artikülâtörler arasında dar bir geçitten geçerek oluşturduğu, sürekli ve yoğunluğu değişebilen seslerdir. Enis, bu sesleri “patlamalıların tersine, nefesin bir yerde hapsolmeden, dar bir ses yolu boyunca çıkmasıyla oluşan sesler” olarak tanımlar (Enis, 1946: 21).

Kadim ulemaya göre sürtünmeli harfler 13 tanedir: ش، س، ز، ذ، خ، ح، ث، ص، ض، ظ، غ (Sîbeveyhî, 1988, s. 4434). Enis'e Göre Sürtünmeli Harfler (12 adet): Kadim ulemadan farklı olarak ض (ḍād) harfini sürtünmeli değil, patlamalı olarak sınıflandırmıştır. Diğerleri aynıdır (Enis, 1946, s. 24). Kadim dilciler bu harfleri genellikle rahw/الرخو (gevşek) olarak adlandırırken, modern dilbilimciler bu terimi ihtikākī/احتكاكي (sürtünmeli) olarak kullanmaktadır.

4.1.3. Akıcı/Orta Sesler (Sürtünmeli ve Patlamalı Dışındakiler)

Sürtünmeli ve patlamalı nitelikleri taşımayan sesler, akıcı/orta sesler (el-aşvât al-mutavassita) olarak nitelendirilmiştir. Kadim kaynaklara göre bu sesler şunlardır:

Kadim Ulemaya Göre Akıcı Sesler 8 tanedir: (ر، ع، ل، ن، م، ي، و، ف). İbrahim Enis, bu sınıflandırmaya bazı revizyonlar getirmiştir. Enis'e göre و، ف harfleri bu sınıfa dahil edilmemelidir. Ayrıca، ع (ayn) harfinin yapısı üzerine net bir kanaat ortaya koymadığını, mevcut teknik donanımın bu sesin özelliklerini kesin biçimde tespit etmeye yetmediğini ifade etmiştir (Enis, 1946: 28).

İbrahim Enis'in ses özellikleri konusundaki çalışmaları, Arap dili fonetiğinin çağdaş dilbilimle kesişiminde önemli bir dönüm noktasıdır. Kadim dilciler ile modern bilimsel yaklaşımlar arasında bir köprü kuran Enis, klasik terimleri yeniden değerlendirmiş; laboratuvar verileriyle desteklenen bir sistem önermiştir. Bu durum, mahrec ve ses sıfatlarının sadece geleneksel yorumlarla değil, teknolojik gelişmelerin sunduğu imkanlarla da yeniden tanımlanabileceğini göstermektedir.

5. SONUÇ

İbrahim Enis, Arap dilinde sesbilim çalışmalarını geleneksel sınırların ötesine taşıyarak modern dilbilim ve laboratuvar temelli yöntemlerle ele alan öncü bir araştırmacıdır. Klasik Arap dil mirası ile Batı kaynaklı çağdaş dilbilim teorilerini sentezleyen Enis, Arapçada modern yöntemlerle hazırlanmış ilk kapsamlı sesbilim eserini kaleme almış ve bu alanda özgün bir katkı sunmuştur. Klasik yaklaşımlara bağlı kalırken eleştirel bir tutumla modern bilimsel verileri değerlendiren Enis, Arap dünyasında modern dilbilim anlayışının gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar ve Enis'in görüşleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir: Enis'e göre, ilk dönem dilcileri ses organları arasında ciğerleri (الرئتان) zikretmemiştir. Oysa ciğerlerin, nefesin kaynağı olması sebebiyle ses üretiminin temel unsurlarından biri olduğunu ve bu nedenle ses organları arasında mutlaka sayılması gerektiğini belirtmiştir (Enis, 1946, s. 20). Kadim dilcilerin sesli harfler üzerine yeterince araştırma yapmadıklarını dile getiren Enis, özellikle “kısa sesliler” (harekeler) üzerine yapılan çalışmaların eksik kaldığını; bunun da bu seslerin yazılı metinlerde yer almamasından ve yalnızca telaffuza dayanmasından kaynaklandığını ifade etmektedir (Enis, 1946, s. 39). Enis, klasik literatürü bu noktada insaflı bir biçimde eleştirmiş ancak kendi eserlerinde de sesli-sessiz ayrımına dair terim birliği sağlayamamıştır. Geçmiş dönemlerde kullanılan ve tevatürle aktarılan telaffuzların günümüzdeki hâllerleriyle birebir örtüşmediğini savunan Enis, seslerin tarihi formlarının yalnızca güçlü tevatürle ulaşan kıraat örnekleri üzerinden tespit edilebileceğini vurgulamaktadır (Enis, 1946, s. 40). Enis'e göre Arap dilinde doğru ses örneğini temsil eden yegâne güvenilir kaynak, tevatürle aktarılan Kur'ân kıraatidir. Bu noktada özellikle Mısırlı kâirilerin kıraat tarzını esas almıştır (Enis, 1946, s. 84). Kadim dilciler “Vâv/واو” harfinin çıkış yerini dudaklar olarak belirtmişlerdir. Ancak Enis, bu harfin çıkışının dudaklar değil, damağın son kısmı ile dilin dip noktası arasındaki birleşim noktası olduğunu iddia etmiştir (Enis, 1946, s. 45). “Dâd/ضاد” harfinin telaffuzu hakkında, günümüzdeki kullanım ile geçmişteki telaffuz arasında belirgin bir fark bulunduğunu ileri süren Enis, bu sesin zaman içerisinde değişime uğradığını savunmaktadır. Enis, “Nûn/نون” harfinin sesinin “Mîm/ميم” harfinden daha güçlü bir ğunne (burun titreşimi) özelliğine sahip olduğunu belirtmiştir. Kadim dilcilerin bu konuda farklı kanaate sahip olmalarının nedenini ise, ğunnenin nûn harfiyle daha çok, mîm harfiyle ise daha az kullanılıyor olmasına bağlamaktadır (Enis, 1946, s. 65). Klasik literatürde “Zây/الزاي”, “Sîn/السين” ve “Sâd/الصاد” sesleri “Aşvâtu's-Şafîr / أصوات الصفير” (ısıklı sesler) şeklinde sınıflandırılmışken, Enis bu seslerin “Aşvâtu'l-Esîle / أصوات الأسيلة” (akıcı sesler) olarak adlandırılmasının daha isabetli olacağını savunmuştur (Enis,

1946, s. 66). Enis sadece klasik ses teorisini değil, modern fonetikçileri de eleştirmiş; özellikle modern dilbilimcilerin boğaz harfleri (hurūfu-l-ḥalqiyya) üzerine yeterli düzeyde çalışma yapmadıklarını belirtmiştir. Harflerin sıfatlarındaki değişimlere dair olarak, kalkale özelliğini taşıyan bazı patlamalı ve ötümlü harflerin sükûnla hallendiklerinde ötümsüzleşme riski taşıdığını, bu nedenle sesin “sert” karakterini korumak amacıyla kalkale özelliğinin geliştirildiğini ifade etmiştir (Enis, 1946, s. 47). Kadim kaynaklarda ötümsüz sayılan “Ṭâ/طاء” ve “Ḳâf/القاف” harflerinin, Enis’e göre tarihsel olarak ötümlü olduğunu ancak zamanla ötümsüz hâle dönüştüğünü savunmuştur (Enis, 1946, s. 84). İbrahim Enis’in sesbilim çalışmaları hem teorik hem metodolojik açıdan Arap dilbilimi tarihinde dönüm noktalarından biri sayılabilir. Klasik dilbilimin bilgi birikimiyle modern fonetik disiplini harmanlayarak ses araştırmalarında yeni bir paradigmaya kapı aralayan Enis, özellikle laboratuvar temelli ve deneysel gözlemleriyle seslerin fizyolojik ve fonolojik boyutlarını daha somut şekilde ele almıştır. Ancak onun yaklaşımı, bazı terimsel karışıklıklar, sınıflandırma tutarsızlıkları ve deneysel verilerin teknik detaylarla yeterince temellendirilmemesi gibi yönlerden eleştirilmeye açıktır. Bununla birlikte, Enis’in ortaya koyduğu çaba, Arap dilinde sesbilim alanının modern bilimsel metodolojiyle buluşmasında etkili bir başlangıç olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abduttevvâb, R. (1997). *El-Medhal ilâ ilmi 'l-luğa ve menâhucu 'l-bahsi 'l-luğavî* (3. Basım). Mektebetü'l Hancî.
- Bekkûş el-Hâşimi, F. (2004). *Neş 'etu 'd-dersi 'l-lisânî el- 'Arabî el-ḥadîs* (1. Basım). Âitrâk li'n-Neşri ve't-Tevzî.
- Bilici, M. (2018). *İbrahim Enîs: Hayatı, eserleri ve görüşleri*. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Bişr, K. M. (2000). *İlmu 'l-aşvât*. Dâru'l-Ğarîb.
- Bûhûş, R. (1993). *El-bunyetu 'l-luğaviyye liburdeti 'l-Buveşırî*. Dîvânü'l-Matbûâtü'l-Câmî'yye.
- Câhiz, E. O. A. b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. (2013). *El-Beyân ve 't-tebyîn* (C. 1). Mektebetü'l-Hancî. (Orijinal eser 1988'de yayımlanmıştır)
- ed-Damîn, H. Ş. (1989). *İlmu 'l-luğa*. Bağdat Üniversitesi Yayınları.
- ed-Dânî, E. 'A. 'O. b. Saîd. (2000). *Et-Tahdîd fî 'l-İtkânî ve 't-Tecvîd* (Ğânim Kaddûrî el-Hamed, Ed.). Dâru 'Ammâr.
- el-Antâkî, M. (2012). *Dirâsât fî fîkhi 'l-luğati 'l- 'Arabiyye* (4. Basım). Dâru's-Şarkî'l- 'Arabî.
- el-Ferâhîdî, E. A. el-H. b. A. b. A. b. A. b. T. (n.d.). *Kitâbü 'l- 'Ayn* (C. 1). Daru Mektebetü'l-Hilal.
- el-Ḥûlî, M. 'Alî. (1982). *Mû 'cemu 'İlmi 'l-Eşvât*. Metâbiu'l-Ferazdaḳi't-Ticâriyye.
- el-Meseddî, 'A. (1981). *Et-Tefkîru 'l-Lisânî fî 'l-Ḥadâreti 'l- 'Arabiyye*. Dâru'l- 'Arabiyye li'l-Kitâb.
- Eldemir, A., & Komisyon. (1980). *Saussure'den sonra yapısal dilbiliminde söz dizimi konusunda tutumlar, yöntemler ve dönüşümlü üretimsel dil bilgisinde Chomsky*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Doruk Matbaacılık.
- Enîs, İ. (1946). *El-Aşvâtü 'l-Luğaviyye* (1. Basım). Mektebetü'n-Nahḍa.
- Enîs, İ. (1952). *Mûsîkâ eş-Şi 'r*. Mektebetu Anclu el-Mışriyye.
- et-Tayyân, M. Ḥassân. (1994). 'İlmu 'l-Eşvât 'inde 'l- 'Arab. *Mecelletu Mecma 'i 'l-Luğati 'l- 'Arabiyye bi-Dimaşk*, 777-778.
- Ğalfân, M. (2006). *El-Lisâniyyâtü fî 's-Şekâfeti 'l- 'Arabiyye, Ḥafriyyatu'n-Neş 'eti ve 't-Tekvîn*. Şeriketu'n-Neşri ve't-Tevzî', Dâru'l-Beyḍâ.

- Ĥâdî, N. (2011). *‘İlmu’l-Esvât en-Nutkî: Dirâsât Vasfîyye Tatbîkiyye*. Âlemu’l-Kutubu’l-Hedîs.
- Ĥarakât, M. (1998). *El-Lisâniyyâtul- ‘Âmme ve Qadâyâ el- ‘Arabiyye*. el-Mektebetu’l- ‘Asriyye.
- Ĥasen Cebel, M. Ĥasen. (2006). *Muĥtasar fî Aşvâti’l-Luġati’l- ‘Arabiyye*. Mektebetu’l-Âdâb.
- Ĥasen ‘Arif, A. (2013). *İtticâhâtul-d-Dirâsâtul-Luġaviyye fî Mısr* (1. Basım). Dâru’l-Kutubi’l-Cedîd el-Mutteĥide.
- Ĥâzim, A. K. (1999). *Dirâse fî ‘İlmi’l-Eşvât*. Mektebetu’l-Âdâb.
- İbn Cinnî, E.-F. O. b. C. el-Mevsilî el-Baġdâdî. (1985). *Sırru Şinâ’ati’l-İ’râb* (C. 1). Dâru’l-Kalem.
- İbn Cinnî, E.-F. O. b. C. el-Mevsilî el-Baġdâdî. (2008). *El-Ĥaşâis* (C. 1-3, Muĥammed ‘Alî en-Neccâr, Ed.). el-Mektebetu’l- ‘İlmiyye.
- İbn Manzûr, M. b. M. (n.d.). *Lisânul- ‘Arab* (C. 4, Abdullah Ali el-Kebîr, Ed.). Dârü’l-Maârif.
- İbn Sînâ, E. A. el-H. b. A. b. A. b. A. b. S. (1983). *Esbâbü ĥudûsi’l-ĥurûf*. Matbûâtü Mecmai’l-Luġati’l- ‘Arabiyye bi-Dimaşk.
- İnce, N. N. (2005). *Hicri ilk dört asırda sesbilim çalışmaları* (Yayımlanmamış doktora tezi). T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, M. (2011). *Arap dili fonetiği: Ses-anlam ilgisi*. Eser Ofset.
- Meslûĥ, S. (1989). *Dirâsât nakĥiyye fî’l-Lisâniyyât el-Mu’âsira*. el-Mektebetu’l- ‘Asriyye.
- Özkanlı, Z. (2022). *Arapçanın ses bilgisi: Klasikten moderne* (1. Basım). FCR Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Sarıkaya, M. (2004). Araplarda fonetik ilminin doğuşu. *Bilimname*, 4, 117-131.
- Sîbeveyhî, A. b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. (1988). *El-Kitâb* (C. 4, ‘Abdussamed Muĥammed Harun, Ed.). Mektebetu’l-Ĥancî.
- Temmâm, Ĥassân. (1990). *Menâhicul-Baĥşi fî’l-Luġa*. Mektebetu’l-Ancelo el-Mısrîyye.
- Vardar, B. V. (Ed.). (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- ‘İşâm, N. (1992). *‘İlmu Esvâti’l-Luġaviyye*. Dâru’l-Fikr.
- ‘Umer, A. M. (2006). *Dirâsetul-ş-Şavtu’l-Luġavî*. ‘Âlemu’l-Kutub.

EXTENDED ABSTRACT

This study examines the contribution of Ibrāhīm Enīs to the modernisation of Arabic phonetic and phonological studies through an analytical synthesis of classical Arabic linguistic heritage and modern Western linguistic methodology. Enīs occupies a distinctive position in the history of Arabic linguistics, as he is widely recognised as the author of *el-Aşvātu'l-Luġaviyye*, the first independent and systematic phonetics book written in Arabic according to modern linguistic principles. Prior to his work, Arabic linguistics lacked a scholar who could coherently integrate classical grammatical thought with contemporary phonetic and phonological theory while remaining faithful to the internal logic of the Arabic language.

The article argues that Enīs's primary achievement lies in his comparative and critical approach. By examining both classical Arabic sources and modern Western phonetic literature, Enīs established a methodological bridge between two epistemological traditions that had long remained disconnected. He did not merely transmit Western theories into Arabic, nor did he confine himself to reproducing classical views. Instead, he critically assessed both traditions, emphasising the scientific precedence of early Arab scholars while subjecting their views to modern experimental and physiological scrutiny. His engagement with earlier authorities such as al Khalīl b. Aḥmad, Sībawayh, and Ibn Jinnī reflects a scholarly attitude that values intellectual continuity alongside methodological renewal.

The study is structured around three main thematic axes. First, it situates phonetics and phonology within modern linguistic theory and traces their historical development in the Arabic tradition. This section clarifies the conceptual distinction between phonetics, which examines the physical and physiological properties of speech sounds, and phonology, which focuses on their functional role within the linguistic system. It further demonstrates how Arabic phonetic inquiry, although not independent in the modern sense, developed sophisticated descriptive tools through disciplines such as grammar, Qur'ānic recitation, rhetoric, and lexicography.

Secondly, the article analyses Enīs's role in the modernisation of Arabic phonetics. Particular attention is given to his emphasis on physiological phonetics, including the role of the lungs, vocal cords, airflow, and resonance cavities in sound production. Enīs challenged the traditional overreliance on articulation points alone by incorporating vibration, voicing, and acoustic features into his analysis. His schematic representation of the speech mechanism reflects a systematic and experimentally informed understanding that departs from purely descriptive classical models. Furthermore, his insistence on the structural and functional importance of vowels represents a significant corrective to the classical prioritisation of consonants, which was largely influenced by the Arabic writing system.

The third axis of the study focuses on methodological differences between Enīs and the classical scholars in defining sound features and articulation points. Through detailed comparison, the article demonstrates how Enīs reinterpreted traditional categories such as *jahr*, *hams*, *shidda*, and *rikhwa* in light of modern phonetic knowledge. His reassessment of voicing distinctions, plosive and fricative classifications, and nasal resonance reveals both continuity with and divergence from earlier frameworks. Notably, Enīs's reclassification of certain sounds, such as *ṭā'* and *qāf*, and his treatment of hamza as a marginal category, highlight his willingness to revise inherited classifications when confronted with experimental evidence.

In conclusion, the study contends that Ibrāhīm Enīs represents a pivotal figure in the transition of Arabic phonetics from a tradition bound primarily to grammatical and recitational

concerns to a discipline informed by modern linguistic science. Although his work is not without terminological and methodological inconsistencies, his integrative approach laid the foundations for subsequent developments in Arabic phonetic and phonological research. By harmonising classical insight with modern analytical tools, Enīs significantly expanded the scope and depth of Arabic sound studies and established a lasting framework for future scholarship.